

Tingvoll- kvinnens grav

En røverhistorie fra vikingtiden eller en fortelling om handelsveier?

MARIANNE ELDORHAGEN

Grimstad kommune utmerker seg for denne delen av agderkysten med mange rike funn fra vikingtiden. Et av de flotte funnene er fra Molland. En kvinnegrav herfra drar oss inn i vikingtidens tidlige fase og spennende samfunn. Kan det være at dette stedet fortjener mer oppmerksomhet?

Gjenstandene i tingvollkvinnens grav. Foto: Gerd B. L. Corrigan/ KUBEN, AAmA.

Gårdstunet på Tingvoll. Gravfeltet ligger i skogkrattet like til høyre for låven. Foto: Marianne Eldorhagen/ KUBEN, AAMA.

Landskapet i Grimstad kommune skiller seg ut i østre Agder.¹ Raet går gjennom deler av kommunen og gir et spesielt godt og sammenhengende jordbruksområde i en ellers jordfattig region. Grimstadorrådet har også utmerket seg i det arkeologiske materialet fra langt tilbake. Det er for så vidt ikke overraskende tatt i betraktning de gode jordbruksmulighetene og beliggenheten med viktige kommunikasjonsårer på land, innlandsvann, Nidelva og sjøen. Fra bronsealder er det funnet både bronseøkser og -sverd, og det tyder på det her var folk med både overskudd og gode kontaktnett. Her er det også funnet såkalte ansiktsurner, som i Norge ellers bare er funnet i Rogaland.

På 200-tallet e.Kr. tyder et svært rikt funnmateriale på at det må ha vært et maktsenter for regionen i og omkring Fjære sogn. Det er spesielt gården Bringsvær og området omkring nedre del av Nidelva som utmerker seg. Helt særegne gjenstander tyder på at eliten i området var del av sterke alliansenettverk med base i Danmark.² Omkring år 300 kan det virke som om Fjære mistet sin senterfunksjon.³ Grimstadorrådet viser likevel fortsatt en høy grad av velstand på 300–500-tallet. Fra midten av 500-tallet og til ut på 700-tallet markerte ikke folk lenger gravene sine slik de gjorde tidligere. Fra den tiden er det gjort få arkeologiske funn fra Grimstad så vel som fra resten av den østlige delen av Agder.

Funn fra og omkring grimstadorrådet tyder

på stor aktivitet igjen i vikingtiden (ca. 800–1050 e.Kr.). Området fremtrer på ny som et rikt område i denne delen av Agder. Flere arkeologer har påpekt konsentrasjonen av mange og rike graver, importgjenstander og handelsrelaterte gjenstander i Grimstad,⁴ og det er foreslått at det har vært en handelsplass ved Vikkilen.⁵ Flere edelmetalldepoter, deriblant den rike slemmedalsskatten, er funnet i området. Produksjon og omsetning av kleberkar har vært omfattende,⁶ og de mange funnene av smedgraver tyder på at det har vært produsert smedprodukter for videre salg.⁷

I litteraturen har begrepet Fjære-miljøet eller Fjæreområdet vokst frem. Det har fått litt ulike betydninger, men begrepet viser gjerne til en konsentrasjon av mange og rike graver med utgangspunkt i Fjære sogn og tidligere Fjære kommune. Noen snevrer det inn til deler av Fjære sogn samt Molland eller Fjære sogn og Landvik sogn, mens andre strekker det til å omfatte deler av sognene Fjære, Landvik og Øyestad. Molland ligger i Landvik sogn, og har gjerne blitt ansett å tilhøre samme miljø eller regionale senter som gårdene i Fjære.

Det er riktignok en rekke gravfunn fra Grimstad kommune som ikke kan dateres nærmere enn til

vikingtid (ca. 800–1050 e.Kr.) eller yngre jernalder (ca. 550–1050 e.Kr.), og det er en mengde gravminner med ukjent datering. Med det i bakhodet kan vi allikevel peke på noen forhold i funnbildet over tid. Fra merovingertiden (ca. 550–800 e.Kr.) er de svært få funnene spredd på ulike gårder. På 800-tallet er det flere gårder i grimstadområdet som kan vise til velstående gravfunn. Konsentrasjonen av rike graver til noen gårder i Fjære og omkring Vikkilen er tydeligst i siste halvdel av 800-tallet og særlig fra overgangen til 900-tallet. Samfunn er ikke konstante. De endrer seg over tid. Molland utmerker seg imidlertid som et av de stedene i Grimstad som kan vise til en relativt stor grad av velstand gjennom store deler av vikingtiden.

Arkeologisamlingen på KUBEN inneholder tre gravfunn fra gården Tingvoll⁸ på Molland, en av gårdene som ofte er blitt regnet som en del av Fjære-miljøet. Utgangspunktet for denne artikkelen er ett av disse gravfunnene. Det er en kvinnegrav som dateres til 800-tallet, heretter kalt tingvollkvinnens grav.⁹

Tingvollkvinnens grav inneholdt et importert beslag, og dette har vært analysert av flere arkeologer. De andre gjenstandene i graven har derimot ikke blitt studert i tilsvarende grad. Artikkelen utgangspunkt er et enkelt gravfunn og gir således ikke en fullstendig oversikt over funn fra området. Gjennom en analyse av gjenstandene, gravplassens beliggenhet, samt en gjennomgang av tidligere tolkninger ønsker jeg å undersøke om vi kan få større forståelse av dette gravfunnet. Samtidig vil jeg luften noen forhold i det arkeologiske materialet som kan være interessante for videre forskning.

Hva vet vi om tingvollkvinnens grav?

Molland ligger i området mellom Groosefjorden og Landvikvannet. Her er åpent landskap med jorder og enger som er brutt opp av bergknauser, høydedrag, bebyggelse og skog. I dag forener Reddalskanalen Landvikvannet med sjøen, og Morvigkilen strekker seg innover til Morvigsanden.

På Tingvoll og på gårdene i nærheten er det

funnet mange arkeologiske gjenstander. Det er registrert graver, gravfelt og andre fornminner. På Bakke er det for eksempel funnet bronseøks fra bronsealderen, og på Tjoresteinen på Tjore er det bygdeborg. På Sandhaven på Østerhus har det tidligere vært et stort gravfelt, og herfra er det bevart gravgods datert til folkevandringstid. Når vi befatter oss med dette området, kan vi ikke unngå å nevne den kjente slemmedalskatten. Den ble funnet i området utskilt fra gården Lia på Molland.¹⁰ Dette er et av de aller rikeste edelmetalldepotene som er funnet i Norge, og inneholder både gull- og sølv-gjenstander. Til sammen utgjør gullgjenstandene fire armringer, en fingerring, en spiralring, en medaljong, et lite kors og et stykke hakkegull. Av sølv-gjenstander er det til sammen 15 hals- og armringer, fem forgylte beslag, tre knopper fra en stor ringspenne, samt fire kufiske mynter¹¹ fra dagens Usbekistan og en anglosaksisk mynt preget i York i England. Sverdbeltebeslagene kom fra Det karolingiske riket på kontinentet, og ble trolig innført til Skandinavia på slutten av 800-tallet. Det var betalingssølv og skandinaviske smykker. På grunn av myntenes datering må slemmedalskatten ha vært nedlagt etter år 915/920.¹²

Gjennom Sandhaven fra Østerhus har det gått en gammel ferdselsvei mot Morvigkilen. Fra Molland i retning Morvigkilen går en annen ferdselsvei som passerer nedenfor gårdstunet på Tingvoll. Disse to gamle veifarene forenes i enden av et gravfelt med fire gravhauger. Hulveier kan fortsatt ses. Videre langs veien i retning Morvigkilen ligger også flere gravhauger. Veien fører ned til Morviga, der det må ha vært en god naturhavn for drøye tusen år siden, da havet stod omkring to meter høyere enn i dag. Langs kysten og på øyene utenfor finnes flere gravrøyser.

Arkeologer finner gjerne en interesse i stedsnavn med ordet *ting* i seg, som i vårt tilfelle er Tingvoll og tinghaugen. Slike *ting*-navn kan i mange sammenhenger relateres til tingsteder fra middelalder eller forhistorisk tid. Arkeologen, stedsnavngranskeren og historikeren Oluf Rygh skrev i sin utgivelse *Norske Gaardsnavne* fra 1905 at

ting-navnet i dette tilfellet kan ha blitt tilskrevet stedet «i forholdsvis sen Tid» på grunn av at folk syntes fornminnene på stedet lignet et tingsted.¹³ Et argument Rygh begrunnet avvisningen med, var at gården Tingvoll ble skilt ut forholdsvis sent fra Molland som matrikulert bruk.

De bevarte gravene på Tingvoll ligger like nordøst for dagens bolighus på gården. Gravfeltet ligger i svakt skrånet terreng inntil innmark. Gravene er bevoskt med til dels høye trær og kratt. Innmarka ligger på en voll som heller slakt til begge sider. Gravene ligger ved vollens høyeste punkt. Sørøst for vollens høyeste punkt er det en bergknaus. På motsatt side av knausen og langs Mollandsbekken, faller terrenget bratt. Området slik det fremstår i dag med innmarka øverst på vollen mellom gravfeltet på den ene siden og bergknausen på den andre, utgjør nærmest en slags naturlig scene.

Gravfeltet på Tingvoll skal ha vært større enn slik det fremstår i dag, men flere graver er borte. I kulturminnedatabasen er det registrert to gravhauger og en bautastein.¹⁴ Arkeolog Sigurd Grieg gjorde en befaringsreise på området i 1929. Han skriver i sin rapport at mange gravhauger har blitt fjernet, og at disse skal ha ligget på åkeren øst for husene.¹⁵ Området ble beskrevet av antikvar Nicolay Nicolaysen i 1875–76. Han nevner i sine notiser at «paa den part af Molland, som kalles Thingvoll, er der nord for husene i et ekekrat omtr. 10 runde hauger».¹⁶ Overrettsagfører H. Falch rapporterer «en Mængde Kjempehauger» i 1877.¹⁷

Det er ikke helt klart ut fra beskrivelsene hvor resten av gravfeltet skal ha ligget. På Lynghaug, like over grensa til gården Molland, ligger to gravhauger på toppen av berghøyder. Disse er ikke datert. Det er foreslått at det er i området mellom disse gravene på Lynghaug og de resterende gravene på Tingvoll at de tidligere beskrevne gravene skal ha ligget. Dette området er forstyrret av senere tiders aktiviteter.

I nordøstre hjørne av gravfeltet står en bautastein tett inntil grensegjerdet mellom gårdene Tingvoll og Molland.¹⁸ I eldre litteratur omtales enda en bautastein som skal ha stått ved siden av denne.

Gravfeltet på Tingvoll. Tinghaugen er synlig bak vedstabelen til høyre i bildet. Den andre gravhaugen ligger skrått til høyre bak fotballmålet.
Foto: Gerd B. L. Corrigan/ KUBEN, AAma.

Omtrent fem meter sørvest for bautasteinen ligger den såkalte tinghaugen. Haugen er omgitt av en dyp fotgrøft. Det er et stort krater og en sjakt inn i haugen. I denne haugen skal det ha blitt funnet en rekke våpen og smedredskaper.¹⁹ Det ble også funnet flere klinknagler, og i beskrivelsen fremkommer det at de var «høist sandsynlig brukt til et fartøi, da avstanden mellom platen og klinkingen utgjør en plankes tykkelse».²⁰ Tinghaugen dateres til 900-tallet. Gjenstandene kan stamme fra flere individer som ble begravd i samme haug. Dette var ikke uvanlig i vikingtiden. Nærmest dagens gårdbygninger ligger en gravhaug til. Denne virker urørt.²¹

Ved befaring på gården 10. mai 2022 kunne grunneier fortelle at han trodde det kunne være en grav til på feltet. Grunneieren hadde helt rett. Mellom de to tidligere registrerte gravhaugene lå det som kan se ut som en skipsformet grav. Den er orientert omtrent i nord-sør retning. Steiner kom

til syne gjennom vegetasjonen og kan tolkes som ytterkant eller del av en fotkjede. Det var tegn til en fotgrøft. Enkelte samlinger av stein dannet ujevne forhøyninger, og det er usikkert hvordan dette skal forstås i forhold til anleggets opprinnelige form.

Under samme befaring ble det også påvist en stor stein som lå i utkanten av feltet mellom tinghaugen og den bevarte bautasteinen. Steinen er delvis tilhugget på sidene. Hvordan denne eventuelt opprinnelig kan ha relatert seg til de andre fornminnene, er uvisst.

Den nøyaktige plasseringen av tingvollkvinnens grav er usikker. Det var daværende eier av Tingvoll, Mathias Jacobsen Molland, som ga bort gjenstandene til museet. Tingvoll var på det tidspunktet et av gårdsbrukene på matrikkelgården Molland, og eier stedfestet funnet til Tingvoll. Det er derfor grunn til å feste lit til at gjenstandene er funnet på tingvollsiden av gravfeltet, men i en haug som sannsynligvis er fjernet.²²

Gjenstandene i tingvollkvinnens grav ble funnet i 1851, og de ble gitt i gave til museet i Arendal av tidligere nevnte bonde på gården. Gravhaugen ble ikke faglig utgravd. Om funnkonteksten foreligger ikke mer informasjon enn at gjenstandene ble funnet i en gravhaug. Både hauglegging og gravgods viser til en begravelse etter hedensk skikk. Det er en vanlig arkeologisk tolkning at det bare var noen få som fikk anlagt haug over graven, og at dette kan ha vært knyttet til husfruen eller husbonden og deres eierskap til jorda.

Følgende gjenstander ble funnet i graven: en ringformet spenne eller beslag, to armringer, seks glassperler, et spinnehjul og et lite bryne. Slike gjenstander anses gjerne som den døde personlige utstyr. Både smykkene og tekstilredskapet tilsier at den gravlagte personen sannsynligvis var en kvinne.

Beslaget

Tingvollkvinnens grav er mest kjent for det importerte beslaget.²³ Tidligere ble dette gjerne beskrevet som en ringformet spenne eller beslag av irsk eller angelsaksisk opprinnelse.²⁴ Nyere undersøkelser fastslår imidlertid at gjenstanden opprinnelig ble laget som et beslag i Irland på 700-tallet.²⁵

Beslaget er støpt i bronse og har en diameter på 3,2 cm. På fremsiden er tre runde, blå glassperler innfattet i ringen. Mellom hver perle er det to rader med til sammen seks rektangulære ruter med emaljeinnlegg.

På baksiden sitter to faststøpte tapper. Arkeologen Hanne L. Aannestad har forsket på importerte beslagsmykker, og hun mener det er sannsynlig at dette er festeanordninger som opprinnelig har vært festet til organisk materiale.²⁶ Arkeologen Egil Mikkelsen har forsket på kristningen av Norge. Han mener beslaget opprinnelig har sittet på et relikvieskrin.²⁷

Importerte gjenstander, spesielle smykker og våpen med edle metaller ga prestisje. De kunne

signalisere noe om eierens rolle, om hvem personene som bar dem var eller ønsket å være. Det var viktig å vise sin velstand, og det var nødvendig å skaffe seg attraktive objekter for å kunne gi det videre. Det å gi av sin rikdom var et middel til å skaffe seg allierte og var nødvendig for å vedlikeholde sine nettverk og sin makt.

På 800-tallet hadde skandinaverne tradisjon for å omgjøre importerte beslag til draktsmykker.²⁸ Slike omgjorte beslagsmykker har blitt funnet i en rekke graver fra 800-tallet i Norge. Aannestads gjennomgang fra 2015 viser at graver med beslagsmykker som regel er knyttet til middels eller godt utstyrte kvinnegraver, men det er ingen indikasjoner på at kvinner med beslagsmykker hadde en spesiell rolle eller posisjon.²⁹ Aannestad knytter beslagspennene til et sosialt sjikt av selveiende bønder.³⁰

Det er usikkert hvorvidt beslaget fra Tingvoll ble omgjort til en draktspenne. Det er ikke bevart spor etter nål eller perforering på baksiden som ville vært et sikkert tegn på noe slikt, men dette utelukker heller ikke at det kan ha vært et sekundært nålefeste.³¹ Tynne jernstenger brytes raskt ned og kan derfor være forsvunnet etter omtrent 1000 år i jorda. Det kan for øvrig være verd å merke seg at Morten Smith Dedekam – formannen ved Arendals museum, som i sin tid mottok funnet – noterte at underdelen av beslaget var forsynt med tre «Pigge til at sette den fast med».³²

Beslaget ble altså fraktet fra Irland til Skandinavia. Det er ikke så godt å si hvor mange ganger det har byttet eier fra det ble tatt om bord i et skip i Irland til det endte i graven på Tingvoll.

Armringene

Funnet omfatter to armringer av bronse.

Ornamentikken på den første armringen består av korsformede figurer og trekanter.³³ Største tverrmål er 7,3 cm. I arkeolog Jan Petersens store studie av norske vikingtidssmykker, utgitt i 1928, er det

Beslaget fra tingvollkvinnens grav. AAM.C.30505 a. Foto: Gerd B. L. Corrigan/ KUBEN, AAMA.

registrert fire eksemplarer av denne typen armringer. Foruten eksemplaret fra Tingvoll, var et eksemplar fra Hordaland og to fra Vestfold.³⁴

Den andre armingen i tingvollkvinnens grav har ornamentikk bestående av et rutemønster med kvadrater, med et lite, rundt punkt i midten.³⁵ Midt på armingen er det fire riflete ribber. Endestykkene er avbrutt. Største tverrmål er 7,2 cm. Petersen fant fem eksemplarer av denne typen i Norge, alle funnet mellom Grimstad i vest og Ytre Rendalen i Hedmark i nord.³⁶

Armringer av bronse er alminnelige smykker i vikingtidens kvinnegraver. Jan Petersen daterte armringer av bronse nesten utelukkende til 800-tallet, og de fleste ble bestemt til første halvdel av århundret.³⁷ Da Petersen gjorde sine undersøkelser, var daværende Aust-Agder fylke et av områdene i Norge som utmerket seg med mange armringer.³⁸

Perlene

Perler er vanlig å finne i vikingtidsgraver. De kan opptre i både manns- og kvinnegraver. Perlene i kvinnegraver tolkes ofte som deler av perlekjeder. De kan ha hengt i en snor fra spenner på brystet eller i et kjede rundt halsen.

Perlene kom i mange farger, former og med ulike mønstre. De ble laget i ulike materialer og ble tilvirket gjennom ulike teknikker. Svært mange perler ble tilført Skandinavia fra det arabiske kalifatet i Midtøsten, men perler ble også produsert på skandinaviske handelsplasser som Ribe på Sørvest-Jylland, Hedeby i Schleswig-Holstein og Kaupang i Vestfold. På slike handelssentre var det et mangfold av perler der noen perletyper ble produsert på stedet, andre ble tilført gjennom handelsnettverk, og fra disse handelssentrene ble perler også distribuert videre utover i Skandinavia.³⁹ Perler var bytte- og handelsvarer, og deres utbredelse kan gi informasjon om handelsruter.

Det ble funnet seks perler i tingvollkvinnens grav, og det er ikke spesielt mye i en kvinnegrav.⁴⁰ Alle disse er laget av glass.

Den første perlen er en sylindrisk mosaikkperle

med en lengde på 1,6 cm.⁴¹ Den er laget av grønn og gul mosaikkstav. I mønsteret er det lagd røde øyne med hvitt og blått/sort mønster omkring som ligner øyenvipper. Endestykkene er blå med rette bånd i rødt, hvitt og gult.

Mosaikkperler kommer i en rekke ulike varianter. De kunne fremstilles gjennom bruk av ulike teknikker hvor biter av mønstrede glasstaver ble smeltet sammen og dannet forskjellige mønstre i perlene. Mange av disse mosaikkperlene ble laget med utgangspunkt i små mosaikkbiter som tidligere hadde vært brukt til blant annet å dekorere vegger i Midtøsten og på den italienske halvøy.⁴²

Matthew C. Delvaux er historiker ved Boston College og har spesialisert seg på perlemateriale. I 2019 vurderte han perlene i tingvollkvinnens grav på grunnlag av foto. I den sylindriske perlen herfra mente han at det var brukt grønne mosaikkbiter.⁴³ Disse har trolig blitt masseprodusert i kalifatet, trolig nærmere bestemt i dagens Syria, og innen kalifatet ble de brukt til å dekorere bygninger og kanskje også serveringssett.⁴⁴ Perler som opprinnelig ble laget fra disse mosaikkbitene ble produsert langs de østlige handelsrutene gjennom dagens Russland.⁴⁵ Til arbeidet kunne det brukes ulike teknikker. Teknikken som ble brukt til å utforme den mosaikkbiten som ble til tingvollperlen var utbredt i Baltikum, men der ble de gjerne laget av et annet utvalg av mosaikkbiter.⁴⁶ Endene på tingvollperlen er flerfarget, og det var heller ikke vanlig i perlene som ble laget i Baltikum.⁴⁷

Tilsvarende perler funnet i Norge er for det meste laget av mosaikkbiter med mye blåfarge.⁴⁸ Kombinasjonen i tingvollperlen gjør den ekstra spennende. Den har nemlig gult og grønt islamsk mosaikkglass som råmateriale i kombinasjon med en nordlig håndverksteknikk, noe som nesten utelukkende opptre i Norge.⁴⁹ I tillegg er dette en sjelden kombinasjon også her.⁵⁰ Den nærmeste parallellen med denne kombinasjonen, har Delvaux funnet i Hardanger.⁵¹ Han mener denne gruppen perler for det meste opptre mellom ca. 790 og 860 e.Kr.⁵²

Den andre perlen er en opak, det vil si ugjennomsiktig, blåsort perle med et hvitt

Den gjenværende bautasteinen med tinghaugen i bakgrunnen. Foto: Gerd B. L. Corrigan/ KUBEN, AAMA.

bølgebånd.⁵³ Perlen er ringformet og har en diameter på 1,8 cm. Bølgebåndet har to ender som ikke er skjøtet sammen. Den ene enden er krøllet opp i motsatt retning i forhold til den andre, og danner dermed nærmest en liten løkke. To lignende perler er funnet i Sverige, og begge er fra sen vikingtid.⁵⁴ Tingvollperlen er unik, og kan ikke uten videre dateres. I følge Delvaux kan disse perlene ha blitt laget hvor som helst, men mest sannsynlig innen Skandinavia.⁵⁵

Den tredje perlen har blåsort belegg med hvitt og blått bølgebånd. Slike belagte perler er ofte etterligninger av mer vanlige perletyper, men de er i seg selv ganske uvanlige i vikingtid.⁵⁶ Perlen er ringformet med en diameter på 2,1 cm. Bølgebåndet har to ender som ikke er samlet, i likhet med perle nummer to. Hvor denne perlen er laget, er uvisst. Den er fremstilt ved beleggingsteknikk som sjeldent er påvist i Skandinavia.⁵⁷

Den fjerde perlen er en lys grønn, transparent ringformet perle med en diameter på 2,3 cm.⁵⁸ Slike perler opptrer gjennom hele vikingtiden. Den kan ha blitt laget mange steder, men Delvaux ser for seg at de kan ha vært masseprodusert i handelssentrene i Hedeby og kanskje også Kaupang.⁵⁹

Den femte perlen er en opak, mørk blå perle.⁶⁰ Den er bolleformet og ca. 0,8 cm i diameter. Slike perler var svært utbredt i vikingtiden, men de var mest vanlige før ca. 820 e.Kr.⁶¹ Disse perlene har trolig sirkulert i det sørlige Baltikum og derfra kommet til Norge.⁶² Delvaux mener de kan ha blitt vanlige i det sentrale Sverige senere enn i Norge og at det kan indikere at Kaupang og Norge fulgte en annen gren av handelsrutene enn Birka og Gotland.⁶³

Den sjette perlen er en blå, opak og todelt perle.⁶⁴ Den er ca. 0,8 cm lang. Slike todelte perler ble laget som ferdige produkter i Midtøsten.⁶⁵ Flest funn er det fra periodene 820–860 og 950–980.⁶⁶ Tidlig i

vikingtiden må svært mange slike perler ha blitt mistet eller forlatt i byer, og mange av dem hadde mangelfulle perforeringer. Delvaux mener det kan bety at de ble fraktet nordover som bulk og solgt som handelsvarer i store kvanta.⁶⁷ Mange av disse segmenterte perlene kunne ikke tres til perlekjeder, og Delvaux foreslår derfor at de kan ha fungert som en form for valuta.⁶⁸ Delvaux tror perlen fra Tingvoll er av den tidlige vikingtidstypen av slike perler på grunn av fargen, og at perlen muligens kan knyttes til langdistansehandel som Kaupang var del av.⁶⁹

Personlig utstyr og tekstilredskap

Med i graven var også et flatt spinnehjul av lys grå kleber. Det har en diameter på 4 cm. Spinnehjul ga tyngde til håndteinen som ble brukt til å spinne garn. Spinnehjul er av de vanligste gjenstandene i kvinnegraver fra vikingtiden.

Den siste gjenstanden er et lite bryne som består av to sammenhørende deler. Bryner er også blant de aller vanligste gjenstandene som blir funnet fra vikingtiden. Dette eksemplaret er 7,4 cm langt og 1,3 cm bredt. Det er av lys grågrønn skifer og har et rektangulært tverrsnitt. Bryner ble brukt til å slippe eller skjerpe egger og spisser. Brynet fra Tingvoll er lite, og slike små bryner kan ha vært brukt blant annet til å skjerpe spissen på synåler.

Men er det noe som mangler?

I svært mange norrøne kvinnegraver fra vikingtiden er det funnet ovale spenner, gjerne to stykker. I 1985 var det totalt funnet ca. 1500 slike spenner i Norge fra yngre jernalder.⁷⁰ Tallet har økt siden det. Slike spenner er fraværende i tingvollkvinnens grav.

Ovale spenner var en integrert del av selekjolen, som var svært utbredt blant norrøne vikingtidskvinner. Innerst mot kroppen bar kvinnene en serk, det vil si en underkjole. Over denne bar de

en selekjole. Hver sele ble festet til kjolen med en ovalspenne plassert ved hver skulder. De var dermed en funksjonell del av kjolen. I mange tilfeller der det blir funnet to ovalspenner i graver, vil det dermed være nærliggende å tolke det til at kvinnen bar en slik selekjole. Disse spennene satt godt synlige på drakten. Ornamentikken på spennene var et slags språk, og spennene var direkte knyttet til den svært typiske vikingtidsdrakten.⁷¹

På grunn av funnomstendighetene kan vi ikke være helt sikre på at ovale spenner opprinnelig var fraværende i graven. Men selv om svært mange kvinnegraver inneholder ovale spenner, er det ikke unikt at disse mangler. Vikingtidens kvinnedrakter var forskjellige, og ikke alle kvinner ble gravlagt i selekjole.

På 800-tallet ble ovale spenner masseprodusert i standardiserte typer. Ulike varianter ble spredd over store områder både i Skandinavia og norrøne bosetninger.⁷² Det totale antallet eksemplarer er lite, men i det katalogiserte materialet fra Grimstad har undertegnede ikke funnet ovale spenner som hovedsakelig dateres til 800-tallet. Derimot er det funnet eksemplarer datert til andre halvdel av 700-tallet og eksemplarer som hovedsakelig dateres til 900-tallet.⁷³

I sin levetid skal antikvar Nicolay Nicolaysen ha gravd ut ca. 1400 gravhauger i Norge.⁷⁴ Gjennom disse utgravningene ble det funnet et stort antall gjenstander. Hans fokus var å bevare gjenstander, og dessverre har vi lite kunnskap om gravene utover gjenstandsfunnene i seg selv. Mellom 1875 og 1877 utførte Nicolaysen en rekke utgravninger i Fjære sogn.⁷⁵ I Foreningen til Norske Fortidsminde-merkers bevarings årsberetning for 1877 skriver Nicolaysen at det ble undersøkt 69 «begravelser» i Fjære.⁷⁶ Hans utgravninger er et vesentlig bidrag til at såpass mange gravfunn er kommet for dagen fra dette området. I tillegg foretok adjunkt Th. Winther utgravninger i Fjære på Fevik/Trålum og Birketveit i 1880 på vegne av Arendals museum.⁷⁷ I mange områder kan vi ikke vise til tilsvarende undersøkelser. Som følge av dette er Grimstad en av de mest undersøkte kommunene i Agder når det gjelder

graver fra jernalderen. Dette gjør at Grimstad, og særlig Fjære, kan være litt overrepresentert i antall undersøkte graver. Vi har dermed mer kjennskap til innholdet i gravene herfra enn fra mange andre steder. Til tross for en mulig overrepresentasjon, er altså noen utbredte varianter av denne svært typiske smykketyper foreløpig ikke funnet her, nemlig 800-talls ovale spenner. Kanskje vil det dukke det opp slike i Grimstad i fremtiden? Hvorfor en ellers så utbredt spennetype er fraværende, er det foreløpig ikke noe godt svar på.

Datering av tingvollkvinnens grav

Emaljen og den geometriske inndelingen i beslaget tilsier at dette ble produsert i Irland på 700-tallet.⁷⁸ De to armringene kvinnen fikk med seg i graven var begge av bronse. Armringer av bronse ble i stor grad brukt på 800-tallet, og gjerne i den første halvdel av århundret.⁷⁹ Ifølge Petersen var den ene typen armring fra Tingvoll i bruk fra like før 800 e.Kr. til midten av 800-tallet.⁸⁰

På grunnlag av perlene, foreslår Delvaux en samlet datering til 845–875 e.Kr.⁸¹ Perlene er generelt vanskelige å datere, og den sylindriske perlen er den mest diagnostiske perlen i tingvollkvinnens grav. Den peker mot en datering mellom 790–860 e.Kr.

Det er en generell enighet i den arkeologiske litteraturen om at tingvollkvinnens grav kan dateres til 800-tallet eller 800-tallets første halvdel.⁸² Aannestad har vurdert datering til 800-tallet,⁸³ og Egil Mikkelsen daterer graven til omkring 800 eller 800-tallet.⁸⁴ Både Petersens og Delvauxs dateringer av henholdsvis armring og perle sammenfaller til slutten av 700-tallet og første halvdel av 800-tallet, men det er usikkerhet knyttet til dette. Gjennomgangen av materialet ovenfor gir ikke noen nye, sikre holdepunkter, utover at en datering til de første tre fjerdedeler av 800-tallet synes styrket.

Krig, fred, religion og sånt ...

Tradisjonelt har det vært vanlig å forklare importerte gjenstander i vikingtidens Skandinavia med handel, gavebytte, ekteskapsallianser og plyndring. I mange

En stor stein med delvis tilhugde sider på gravfeltet. Har den blitt flyttet hit i ettertid eller tilhører den gravfeltet? I bakgrunnen ses bautasteinen. Foto: Marianne Eldorhagen/ KUBEN, AAmA.

tilfeller har gjenstandene gått via mange ledd og byttet eiere flere ganger før de endte som gravgods i våre områder. Og i tråd med vikingtidens komplekse samfunn, kan vi forvente at sammensetningen i gravfunn gjenspeiler en del av denne kompleksiteten.

Samlet sett danner tingvollkvinnens grav et bilde av en velstående kvinne. Noen av perlene har en form for unikhhet ved seg. De er få i antall, men de utgjør en liten eksklusiv gruppe. Det kan se ut til at kvinnen har samlet sjeldne og eksotiske objekter.⁸⁵ Hun bar ikke den typiske selekjolen. Ellers føyer gravgodset seg inn i et kjent mønster med hjemlig produserte armringer, glassperler fra østlige handelsruter og muligens skandinaviske håndverks- og bysentra, samt personlig redskaper i tillegg til beslaget fra Irland.

Mens perler gjerne knyttes til handel, regnes ikke beslaget fra Irland som en typisk handelsvare. Vi kan ikke utelukke at beslaget ble gitt folkene på Tingvoll i gave. Det kan heller ikke utelukkes at det var kvinnen selv som kom over havet fra Irland – frivillig eller ikke. Men beslaget har gjerne vært knyttet til en annen type aktivitet, nemlig plyndring.

Skandinaver dro over Nordsjøen på plyndringstokt til De britiske øyer. De tidligste plyndringstoktene er kjent i skriftlige kilder fra 789.⁸⁶ I denne tidlige fasen ble trolig plyndringstoktene organisert og utstyrt på lokalt nivå.⁸⁷ Den politiske situasjonen var ustabil i Norge. Fortsatt var det mange små og store høvdingdømmer. De var i konkurranse med andre, og de var avhengig av å ekspandere.⁸⁸ Høvdinge eller stormenn som klarte å utruste en ekspedisjon kan

Armring. AAM.C.30505 c. Foto: Gerd B. L. Corrigan/ KUBEN, AAmA.

ha tatt med seg folk fra det nærmeste bygdelaget, og kanskje også delt utbyttet omkring sitt område.⁸⁹ Fremveksten av vikingtokt til De britiske øyer har i de siste årene blitt satt i sammenheng med handelsinteresser og en styrket kongemakt, noe som vanskeliggjorde en piratvirksomhet i hjemlige trakter.⁹⁰ De aller tidligste gjenstandene i Norge som tolkes som plyndringsgods fra De britiske øyer, er fra tiden omkring 800, og disse er funnet i Nord-Hordaland, Sogn, Nordfjord, Møre, Trøndelag, samt et beslag fra Aust-Agder.⁹¹

Som tidligere nevnt ble mange importerte beslag omgjort til smykker i Skandinavia. Forekomsten av slike omgjorte, importerte beslag fra De britiske øyer i Norge sammenfaller med de tidligste plyndringstoktene.⁹² Hanne L. Aannestad knytter de omgjorte beslagsmykkene fra De britiske øyer til utbytte fra plyndringsferder. Hun mener smykkene ble brukt som bevisst markering av tilhørighet til slike ferder fordi plyndringen ga prestisje i de skandinaviske samfunnene.⁹³

På grunnlag av sine undersøkelser antar Aannestad at beslagsmykkene ble omformet i Skandinavia, men hennes gjennomgang tyder på at beslagene av kobberlegering fra De britiske øyer ikke ble omformet av profesjonelle håndverkere.⁹⁴ Hun påviste en forskjell i konstruksjon, utforming og materialbruk i selve omformingene, der kobberlegeringer skilte seg markant fra de av edelmetall.⁹⁵ Arbeidene utført på beslag av edelmetall er gjennomgående av bedre håndverksmessig kvalitet enn de som ble utført på beslag av kobberlegeringer.⁹⁶ På de sistnevnte beslagene var variasjonene større og avvikene flere, og årsaken til dette mener hun er at omformingene ikke ble gjort av erfarne finsmeder. Hun kobler dermed beslagspenner av henholdsvis kobberlegeringer og edelmetall til ulike nettverk, tilknyttet forskjellige sosiale grupper.⁹⁷ Beslaget fra Tingvoll er laget av kobberlegeringen bronse. Men hvorvidt vi kan regne beslaget som en omformet beslagspenne er fortsatt et ubesvart spørsmål.

Egil Mikkelsen publiserte i 2019 en ny tolkning av importerte beslag fra De britiske øyer.⁹⁸ Mikkelsen mener at størrelsen på blant annet beslagene fra relikvieskrin som er funnet i Norge, er langt mindre enn de som fantes i kirker og klostre på De britiske øyer. Dersom relikvieskrinene opprinnelig hadde vært plyndret fra kirker og klostre på De britiske øyer, mener han at de burde være større. Flere av beslagene som er funnet her i landet mener han derfor at var festet på reiseskrin som var ment til å bli fraktet rundt, gjerne hengende i stropper rundt halsen.⁹⁹ Beslagene har derfor ikke kommet hit gjennom plyndringstokt. Mikkelsen argumenterer blant annet ut fra skriftlige kilder, der det fortelles at misjonærer kunne ta plass om bord i skip med handelsfolk.¹⁰⁰ Misjonærene hadde med seg relikvieskrin og annet gods på disse ferdene, slik at de kunne utføre liturgiske handlinger i de nye områdene.¹⁰¹ Skrinene var prydet med beslag. Mikkelsen mener at tingvollbeslaget stammet fra et slikt reiseskrin.

Mikkelsen argumenterer for at det ble gjort forsøk på misjonering i den østlige delen av Agderkysten på 800- og 900-tallet.¹⁰² Beslaget fra Tingvoll er således et mulig spor etter en tidlig misjonsvirksomhet fra De britiske øyer.¹⁰³ Mikkelsen mener vikingene ødela misjonærenes skrin, tok beslagene og blant annet omgjorde de til smykker.¹⁰⁴ Hva som i så fall skjedde med de uheldige misjonærene skal vi ikke spekulere i her.

Det andre beslaget fra Grimstad som Mikkelsen tolker som mulig funn etter tidlig misjonering er fra Svennevig ved Kaldvellfjorden.¹⁰⁵ Beslaget har vært tolket som opprinnelig irsk, og er av flere ansett som å ha vært del av dekoren til et relikvieskrin eller lignende.¹⁰⁶ Aannestad mener beslaget har spor som kan tyde på sekundær omarbeiding til spenne.¹⁰⁷ Beslaget er funnet i en kvinnegrav som fortjener mer oppmerksomhet.¹⁰⁸ Gravfunnet består av det nevnte importerte beslaget, to ovale spenner, to armringer av bronse og tre perler av jet og rav. I graven skal det også ha vært et sverd, spyd eller vevsverd som smuldret bort da det ble forsøkt løftet opp. Ifølge funnbeskrivelsen bestod graven av «en jordhaug,

indeni opfylt med runde Stene, mellom tvende sammenstilte steinheller».¹⁰⁹

Ovalspenner var som tidligere nevnt forbundet med norrøne kvinners klesdrakt, og slike spenner ble produsert i Skandinavia. Disse har derfor ofte falt utenfor analyser av importmateriale. De to ovalspennene fra Svennevig minner om såkalte krypdyrspenner som er en tidlig form for ovalspenne. Det som gjør dem spesielle er en uvanlig dekor, og ikke minst at de er dekorert med elementer som kors fra kristen ikonografi. Arkeologen Søren M. Sindbæk har analysert spennene. Han knytter både rosettene og det sammenflettede mønsteret på spennene til keltisk dekor, og mener de godt kan være kopiert direkte fra irsk metallornamentikk eller fra bokmanuskripter.¹¹⁰ Han har datert spennene til andre halvdel av 700-tallet, og trolig før 770–780-tallet.¹¹¹

Sindbæk hevder at kvinnen som ble gravlagt på Svennevig var kjent med den ladede verdien korsene ga, og at de var i tråd med hennes verdenssyn og hva som var ærefult i hennes samfunn.¹¹² Det er dessverre ikke mulig innenfor denne artikkelens omfang å diskutere disse gjenstandene i detalj, ei heller svenneviggravens konstruksjon og bruk av kristen ornamentikk. I en videre analyse av det tidlige vikingtidsmaterialet fra Grimstad, vil dette funnet være interessant. Og uansett om det importerte beslaget i svenneviggraven kom som plyndringsgods, gjennom tidlig misjonsforsøk eller av annen årsak, tilfører de ovale spennene en tvetydighet mellom hedensk og kristen symbolikk.

Et område med overskudd

Da boka *Arendal fra fortid til nutid* kom ut i forbindelse med Arendals 200-årsjubileum i 1923, bidro arkeologen Helge Gjessing med et kapittel om Aust-Agder i forhistorisk tid. Gjessing relaterer de mange rike sølvfunnene og vektloddene i Aust-Agder til økende handel og sjøfart, «og sikkert har farten ikke innskrænket sig til hjemlige farvand, men ogsaa utstrakt sig til fremmede land».¹¹³ Her pekte Gjessing ut Fjære herred som sentrumsområde. Han mener det neppe er tvil om at Fjære har vært

et spredningssentrum for bosetning og kultur gjennom lange tider.¹¹⁴ Han påpeker at det er flere funn av vektlodd og skålvecter, edelmetalldepot og importerte gjenstander. Gjessing mener funnene viser en økonomisk oppgang på 900- og 1000-tallet, og relaterer dette til produksjon av kleberkar i området. Derimot påpeker han at det nesten ikke er gjort funn langs kysten av daværende Aust-Agder fylke fra perioden 600–800 e.Kr.¹¹⁵ Han forklarer denne funnfattigdommen med en gravskikk uten særlig tradisjon for å nedlegge utstyr, samt dårlige bevaringsforhold.¹¹⁶

Arkeologen Arne Skjølsvold utga i 1961 sitt verk om klebersteinsindustrien i Norge. Her gir han en grundig gjennomgang av klebersteinsbrudd og -produksjon. Skjølsvold mener de store bruddstedene i Aust-Agder tilsier en industriell virksomhet, og at hugge- og rifleteknikken som ble brukt er særegen for området.¹¹⁷ Han mener at konsentrasjonen av kleberkar i daværende Fjære kommune kan tyde på at det kan ha vært en markeds plass der, hvor grytene ble omsatt fra de store bruddstedene i Aust-Agder.¹¹⁸ Han knytter også kleberindustrien til navnet Hesnes, som kommer av norrøne Esjunes, der esja betydde kleber.¹¹⁹ Produksjon i kleberbruddene kan ha gått langt tilbake, men i Skjølsvolds gjennomgang fant han at de eldste daterbare gravene med kleberkar gikk tilbake til midten av 800-tallet.¹²⁰

Skjølsvold åpner for at karene ble fraktet til Fjære via ulike ruter. Det største kleberbruddet ligger på Hisåsen på heia mellom Vatne og Gitmark i Lillesand kommune. Fra Gitmark ble det i 1876 funnet to kleberkar. Disse var tomme og lå hvelvet over hverandre «i en røs».¹²¹ Skjølsvold tolker disse som et depotfunn, og han mener det kunne tyde på at en del klebergryter også var blitt fraktet ned Grinevannet og ut i Kaldvellfjorden.¹²² Han mener også at kar fra Hisåsenbruddet kunne vært fraktet fra Reddsalsvannet over Landvikvannet og derfra via Bufjorden. Derfra kunne de ha blitt ført sjøveien til Fjære eller Hesnesøyene.¹²³

I sin magisteravhandling fra 1978 finner arkeologen Jan Henning Larsen et tyngdepunkt i

vikingtidsbosetningen i tidligere Aust-Agder fylke i prestegjeldene Fjære og Hommedal, og med området rundt Vikkilen som sentrum.¹²⁴ Disse områdene mener han at dominerte gjennom hele yngre jernalder, og særlig var det områder ved Vikkilen, Landvik og ved Lillesand som skilte seg ut.¹²⁵ Funnene vitnet om et samfunn med økonomisk overskudd.

Larsen har påvist ulike tradisjoner i gravskikken, der området vest for Lillesand/Kristiansand hadde et markant innslag av flatmarksgraver og sekundærgraver, mens området Hommedal, Fjære og Øyestad var dominert av begravelser i haug.¹²⁶ Mellom sistnevnte område og Vestfold var det forskjellig likbehandling, der branngravene dominerte i Vestfold mens skjellettgravlegginger dominerte i Agder.¹²⁷ Undersøkelsene viser at Aust-Agder skilte seg fra Vest-Agder og Rogaland ved at det var få funn fra merovingertid (ca. 550 til 800 e.Kr.), mens det var prosentvis flere funn fra 900-tallet.¹²⁸

I og rundt Grimstad er det mange funn av skålvecter og vektlodd som kan ha vært brukt i forbindelse med handel. Videre er det flere importfunn og skattefunn, og det er funn av flere smedgraver. Arkeologen Perry Rolfsen publiserte i 1981 en artikkel om en handelsrelatert grav fra slutten av 900-tallet eller første halvdel av 1000-tallet fra Bringsvær.¹²⁹ Her reiser han spørsmålet om hvorvidt det har vært et handelssenter i Fjære. Han peker ut bunnen av Vikkilen som et naturlig strandsted, med dyp og lun havn og godt skjermet av fastland og øyer.¹³⁰ Rolfsen mener Vikkilen måtte ha vært utgangspunkt for de omliggende gårdenes sjøfart.

Jan Henning Larsen mener også at funnbildet tyder på at det hadde være et handelssted i Grimstad og at den eventuelt må ha ligget ved Vikkilen.¹³¹ Selv om funnmengden er vesentlig mindre enn på Kaupang i Vestfold, anser han kombinasjon av funn som en parallell til funnsituasjonen der.¹³² Larsen bruker ordet handelsplass om et sted hvor folk kom sammen for å omsette varer, muligens til faste tider av året.¹³³ Her tenker han seg at det hadde vært muligheter for både innkvartering og lager.¹³⁴ Ifølge Larsen tyder funnbildet på at handelsplassen var i

aktivitet på 800- og 900-tallet. Det er foreløpig ikke funnet konkrete spor etter selve handelsplassen. Derfor tok ikke Larsen stilling til handelsplassens karakter.

Larsen skiller ut tre konsentrasjoner av kleberkarfunn, henholdsvis ved Vikkilen, ved Havstad i Hommedal og på gårdene Vatne og Gitmark i Lillesand.¹³⁵ På grunnlag av kleberkarforekomstene og rike funn innenfor Homborsund åpner han for at Homborsund kunne ha vært utskipningshavn for bruddet ved Hisåsen, og at Vikkilen var utskipningshavn for andre brudd i Øyestad.¹³⁶

Arkeolog Frans-Arne Stylegar har publisert en lang rekke arbeider om forhistorien i Agder. I en artikkel fra 2009 tar Stylegar for seg forbindelsene mellom Kaupang og byens omland.¹³⁷ Han sammenlignet funnfordelingen av gjenstandstyper, slik de var på Kaupang og i søndre Vestfold, med funnfordelingen i andre områder av Norge. Han fant tilsvarende funnfordelinger i adskilte konsentrasjoner omkring i Norge.¹³⁸ Fortetningen av funn i den vestlige delen av tidligere Aust-Agder fylke lignet bildet fra Kaupangs omland i søndre Vestfold.¹³⁹ Områder med denne typen funnkonsentrasjoner kalte Stylegar «produktive regioner», der miljøer drev

vektbasert utveksling og håndverksproduksjon.¹⁴⁰

Arkeologen Torbjørn Preus Schou bygde videre på arbeidene til Larsen og Skjølsvold i sin masteroppgave fra 2007 og i senere artikler.¹⁴¹ Han mener å se tendenser til en forskyvning av flere mektige aktører i Fjære og Landvik på 800-tallet, til at det etter hvert skjedde en konsentrasjon av sosial og økonomisk makt til Ra-gårdene omkring Vikkilen.¹⁴² Dette skjedde i samme periode som det var en stor økning av nyttevarerhandel i Skandinavia og i distribusjon av kleberkar i Norge.

Kleberkar var hverdagslige nyttevarer som ble brukt omkring i husholdninger. Etter å ha vært ute av bruk i noen århundrer, begynte de å opptre i det arkeologiske materialet i Skandinavia igjen fra omkring 800 e.Kr.¹⁴³ Mens produksjonen i det østlige Agder var begrenset i første halvdel av 800-tallet, ble kleberkar masseprodusert på 900-tallet og spredd gjennom distribusjonsnettverk.¹⁴⁴ Schou knytter dette til en økning i produksjon og handel av masseproduserte nyttevarer for øvrig, samt endringer i skipsteknologi og betalingsmåter.¹⁴⁵ Han mener at det i løpet av denne tiden skjedde en institusjonalisering av hele prosessen, fra produksjonen i bruddene til kundene.¹⁴⁶ Mektige

Perlene. AAM.C.30505 d. Foto: Gerd B. L. Corrigan/ KUBEN, AAm.

På 700-tallet dominerte det sørlige nordsjøområdet handelen. Fra omkring 850 mistet området sin dominans og handelstrafikken økte i Østersjøen og Baltikum. Pilene på kartet angir retninger for enkelte handelsruter som er beskrevet i teksten. Pila ut fra sørvestkysten av Norge er et forsøk på å indikere trafikken mot de sørlige nordsjøområdene, men det er vanskelig å angi hvor denne ruta egentlig har gått.

regionale aktører på store gårder omkring Vikkilen og ved senere Fjære kirke skal ha stått bak organiseringen. Han ser for seg at det kunne innbefatte ulike aktører på flere nivåer, som arbeidet ved bruddstedene, med transport, kontroll og distribusjon. Alt foregikk innenfor et nettverk som startet sent på 700-tallet, men som ble utvidet på 900-tallet gjennom økt institusjonalisering og regionalisering.¹⁴⁷ I tillegg til at området forsynte Agder med kleberkar, ser Schou også for seg at kar ble skipet ut fra Vikkilen for å sendes videre til andre knutepunkt som Kaupang og kanskje Danmark. Dette er mottakerområder som er foreslått av flere arkeologer tidligere, og kontakt og utveksling over Skagerrak og Kattegat i vikingtiden er godt dokumentert i det arkeologiske materialet.¹⁴⁸

Men, i tillegg til endringer som økt institusjonalisering, økning i produksjon og handel

av nyttevarer, handelsskip med økt lastekapasitet og endringer i betalingsmåter, skjedde også noe annet som kan ha ført til endrede forutsetninger for samfunnene langs agderkysten.

Riksvei 1 endrer kurs¹⁴⁹

Navnet *Norvegr* tolkes tradisjonelt som «veien mot nord», og var hovedskipsleia langs Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge. Langs *Norvegr* ble handelsvarer fraktet sjøveien i store kvanta fra 700-tallet.¹⁵⁰

Fra omkring 700 e.Kr. økte langdistansehandelen med nyttevarer i Skandinavia. Ribe regnes som den eldste byen i Skandinavia og oppstod omkring år 710 på Sørvest-Jylland. Etableringen av flere handelsbyer og håndverkssentre i Skandinavia fra ca. 800 e.Kr., som Kaupang i Vestfold og Hedeby i Schleswig-Holstein, førte til at mindre kostbare handels- og

nyttevarer ble tilgjengelige for et bredere lag av befolkningen.¹⁵¹ Kaupang og et fåtall andre store handelssteder, deriblant Ribe og Hedeby, var knyttet sammen gjennom nettverk og utgjorde knutepunkter i langdistansehandelen.¹⁵² I tillegg til disse knutepunktene, fantes det mange lokale og regionale handelssteder og markeds plasser med sesongmessig handel. Disse handelsstedene drev i hovedsak med handel i sine egne nærområder, men kunne knyttes til knutepunktene.¹⁵³

Handelsskip som seilte sørover, hadde i lang tid satt kursen over Nordsjøen i retning internasjonale handelssteder som Ribe på Sørvest-Jylland og Dorestad i dagens Nederland.¹⁵⁴ Det var det sørlige nordsjøområdet som dominerte handelen. Fra omkring 850 e.Kr. mistet disse stedene sin dominerende posisjon i handelen, og hovedseilingsruta *Norvegr* ble endret.¹⁵⁵ Handelsfolk som seilte sørover langs *Norvegr* satte heller kursen mot Østersjøen og Baltikum der varer og sølv ble tilført fra de russiske elvene.¹⁵⁶ Mens handelsrutene fra Nord-Norge, Trøndelag og Vestlandet altså tidligere satte kurs for den sørlige Nordsjøsonen, fortsatte de nå østover, inn i Skagerak.¹⁵⁷ Langt flere skip rundet dermed Lindesnes i retning Kaupang og Østersjøen.

Vikingtidens samfunn var sammensatt. For de aller fleste mennesker handlet nok livet om å trygge hverdagen på gården best mulig for seg og sine. Men dersom vi skal forstå vikingtidssamfunnet på et overordnet plan, må vi forstå handelen og skandinavenes behov for tilgang på varer.¹⁵⁸ Å trygge handelsruter som sikret skandinavene tiltrengte varer, var viktig. Til slike handelsruter trengtes også samfunn som kunne støtte opp om disse rutene. Og skal vi forstå samfunnene her ute på agderkysten, er min påstand at vi må forstå hva som skjedde med handelen og trafikken langs kystleia. Kan oppsvinget i det arkeologiske materialet fra Grimstad utover på 800- og 900-tallet og den konsentrasjonen omkring Vikkilen som er beskrevet av arkeologer, delvis relateres til at *Norvegr*-trafikken dreide østover omkring år 850?

Omkring år 890 seilte Ottar fra Hålogaland langs denne ruta på sin vei til Alfred den stores hoff i Wessex. Ottar var høvding og handelsmann. Han seilte skipet langs *Norvegr* fra Hålogaland på vei til Skiringssal, nåværende Kaupang, og satte deretter kurs for Hedeby og London. Ifølge Ottars beretning måtte han seile langs land hele veien mot Skiringssal, og han hadde hele veien Norge på babord side.¹⁵⁹ Hans skip og mannskap må dermed ha seilt langs leia av den østlige delen av agderkysten. Ottar skal ha fortalt at det var vanskelig å seile til Skiringssal på en måned dersom han gikk i land hver natt og hadde god bøl om dagen.¹⁶⁰

Arkeolog Charlotte Blindheim ledet de tidligere utgravningene på Kaupang. Hun foreslår at det kan ha vært faste hvilesteder langs kysten, og at det har kommet lokale handlende dit og tilbudt sine produkter til de reisende.¹⁶¹ Hun peker i den sammenheng på samlinger av anglo-irske metallsaker i vikingtidsgraver langs kyst- og innlandsruter som mulig tegn på dette.¹⁶² Kan det være at datidens naturlige havner i Vikkilen, Morvigkilen, og andre steder langs agderkysten også kan ha fått tilleggsroller da trafikken tok seg opp? Vikkilens fortrinn med gode havneforhold kan ha blitt mer fremtredende.

Skip har hatt behov for forsyninger, reparasjoner og vedlikehold. Vikingtidens sjøfarende, hvor enn dyktige og spreke vi bygger dem opp til å være, ble utsatt for vær og vind. Det regnet i vikingtiden også, og selv med vannavstøtende klær kan slikt vær tære på mannskap i åpne båter. Vinder har snudd, og iblant måtte også skip vente på god bøl. Ottar fra Hålogaland var selv inne på det siste.

I første halvdel av 1000-tallet kom et skip i nød langs agderkysten. Trolig var det lastet med handelsvarer. I lasten var det blant annet ca. 800 kg ubrukte håndkvernsteiner av granatglimmerskifer, hvilket tilsier at de stammet fra bruddene i Hyllestad i Sogn og Fjordane.¹⁶³ Til lasten hørte sannsynligvis også reinsdyrgevir, kanskje av Hardangervidda-type.¹⁶⁴ Ved innseilingen til Blindleia utenfor Ulvøysund i Lillesand kommune har skipet trolig

kollidert kraftig med en holme.¹⁶⁵ Lasten gikk til bunns. Hvor det egentlige målet for reisen var, kan vi bare gjette oss til. Mannskapet seilte deler av samme ruta som Ottar beskrev, men kom altså ikke vel frem til endestasjonen. I stedet er den tapte lasten et av flere vitner på varetransporten langs kystleia.

Gjennom store deler av forhistorien bærer kystområdene i det østlige Agder preg av sin geografiske beliggenhet – i en sone mellom Østlandet, Vestlandet og Sør-Skandinavia. Hitover og herfra har det blitt rodd og seilt båter og ført opplastede hester og stokkebåter i mange retninger. En omlegging av skipstrafikken mot Østersjøen omkring år 850 kan ha bidratt til nye eller større muligheter for menneskene som bodde langs kysten i dette området, men foreløpig blir dette bare en spekulasjon.

Hvordan skal vi så forstå Molland i vikingtiden?

Kvinnen som ble gravlagt på Tingvoll en gang på 800-tallet levde i et spennende århundre. Var hun vitne til at det kom sjømenn tilbake fra De britiske øyer med plyndringsgods? Opplevde hun kristne misjonærer? Dersom hun levde etter år 834, hadde hun da hørt rykter om den storslåtte begravelsen av kvinnene i Osebergshaugen? Dersom hun levde etter år 865, har hun kanskje hørt om en kong Harald på Sør-Vestlandet, kjent for oss som Harald Hårfagre. Og var hun fortsatt i live etter år 872 hadde hun kanskje hørt rykter om et stort slag som var blitt utkjempet ved Hafrsfjord. Hva mente hun i så fall om utfallet av det? Det vi kan være ganske sikre på, er at hun kjente til kleberkarproduksjonen i denne delen av Agder.

Tingvoll og Molland må selvsagt sees i sammenheng med området omkring, med både utnyttelse av utmarksressurser som klebersteinen og aktiviteten omkring Vikkilen. Gjenstandene i tingvollkvinnens grav kan muligens knyttes til

Ovalspenne fra Svennevig. C1970. Foto: Vegard Vike/ Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

skandinaviske handelssteder og østlige transportruter, og gjenstandene har sine nærmeste paralleller både til Vestlandet og Østlandet. Tingvollkvinnens grav gir oss visse hint, men det må et større empirisk materiale til for å få bedre forståelse av områdets relasjon til handelsruter og nettverk.

Kaupang var en handelsby med helårsbosetning og var et knutepunkt i langdistansehandel.¹⁶⁶ Fortsatt er Kaupang et enestående eksempel på dette i Norge. I de seneste årene har arkeologiske undersøkelser på Heimdalsjordet i Sandefjord påvist en handelsplass av mindre omfang enn Kaupang.¹⁶⁷ Selv om det fortsatt er usikkerhet knyttet til handelsplassens karakter, kan funnene fra Grimstad være interessante å sammenligne med Heimdalsjordet. Men den sannsynlige handelsplassen i Grimstad er fortsatt ikke påvist.

Hvordan folkene på Tingvoll fikk hånd om det irske beslaget får vi ikke noe endelig svar på i denne omgangen. Kanskje det er verdt å se litt ekstra på svennevigfunnet? Sindbæk foreslår nemlig at samfunnet der de ovale spennene med kristent motiv ble brukt, sammen med beslagspennen fra Irland og tre uvanlige perler av rav og britisk jet, var et kosmopolitisk og kulturelt åpent miljø – altså i andre halvdel av 700-tallet.¹⁶⁸

Kanskje vi også bør ta et skritt tilbake og vurdere navnet Tingvoll på nytt? Ifølge Rygh er dette *ting*-navnet relativt nytt. Foreløpige søk tyder på at Tingvoll er nevnt som boplass i kirkebøkene for første gang i 1804.¹⁶⁹ Likevel tilsier både beliggenhet og konsentrasjon av kulturminner på Tingvoll at tanken om en forbindelse mellom navnet Tingvoll og et mulig tingsted ikke bør avskrives. Tingsteder har ofte blitt koblet til fysiske strukturer som gravhauger, naturlige hauger og til dels steinsetninger.¹⁷⁰

Det har vært flere velstående gårder og sterke aktører i Grimstad i vikingtiden. Det er ikke tvil om at det arkeologiske materialet er rikt for denne regionen, og området rundt Vikkilen utmerker seg.

Men det skjer endringer i materialet som tyder på at den konsentrasjonen av velstand som kan spores til i Fjæreområdet, samt Molland/Tingvoll, ikke har vært konstant gjennom hele vikingtiden. Kildematerialet fra 700-tallet er riktignok svært sparsommelig. Ut fra tidligere arkeologisk litteratur virker det som om det er mer spredt velstand i første halvdel av 800-tallet. Konsentrasjon av velstand omkring Vikkilen og det såkalte Fjære-miljøet øker utover på 800-tallet. Det skjer mye på 800-tallet som kan ha påvirket aktiviteten i Grimstad, men det at *Norvegr*-trafikken la om kursen og seilte østover kan ha gitt helt andre forutsetninger for folk i dette området. Det ville ikke verken være første eller siste gang endrede handelsruter påvirket samfunn som var tilknyttet slike.

Noen klarte å samle opp store verdier. Mens handelen kanskje kan ha blomstret et sted ved Vikkilen, ble slemmedalsskatten nedlagt en gang tidlig på 900-tallet på den andre siden av Morvigkilen for Tingvoll. Dette vitner om tilstedeværelsen av noen med makt og rikdom. Å gå dypere inn på slemmedalskatten vil imidlertid sprengre grensene for denne artikkelen.

Fortellingen om tingvollkvinnens grav gir oss ikke svarene på hvordan samfunnet var i dette området på 800-tallet. Jeg håper imidlertid denne gjennomgangen kan bidra til å løfte frem noen forhold knyttet til vikingtidens tidligste fase langs denne delen av kysten. I tiden fremover kan det derfor være spesielt interessant å analysere det arkeologiske materialet i det østlige Agder fra 700- og 800-tallet. Det får bli opp til kommende studier å avdekke mer om årsakene til utviklingen i dette området i vikingtiden. Det er særlig noen forhold som vil være interessante å følge videre. Påvirket omleggingen av handels-trafikken samfunnene langs den østre delen av agderkysten? Er det mulige å finne et handelssted i Grimstad? I tillegg tror jeg det er grunn til å gå navnet Tingvoll litt nøyere etter i sømmene.

Noter

- 1 Takk til Matthew C. Delvaux ved Boston College som har vurdert perlematerialet og gitt meg nyttig informasjon om disse. Takk til professor emeritus Reidar Bertelsen ved Universitetet i Tromsø og professor emeritus Egil Mikkelsen ved Kulturhistorisk museum for konstruktive innspill og kommentarer. Takk til grunneiere Arne Kristian Skiftenes og Elin Therese Kornelia Athias-Skiftenes for informasjon og for ha vist meg rundt i området. Og takk til redaksjonen. Alle feil og mangler er mitt eget ansvar.
- 2 Solberg 2000, s. 97–98
- 3 Ibid.
- 4 Gjessing 1923; Larsen 1978, Schou 2015; Stylegar 2009
- 5 Lasen 1986
- 6 Skjølsvold 1961
- 7 Pedersen 2000
- 8 Tingvoll (gnr. 78/1) ble ifølge grunneier skilt ut som bruk under Molland ca. i 1814. Det er oppført i skatteliste som matrikulert bruk i 1886. Dagens grense mellom de to gårdene går like inntil det bevarte gravfeltet på Tingvoll.
- 9 AAM.C.30505 a–f
- 10 Blindheim 1982
- 11 Islamske mynter som har innskrifter med kufisk skrift, en skrifttype utviklet i byen Kufa.
- 12 Skaare 1982, s. 39
- 13 Rygh 1905, s. 127
- 14 Askeladden ID 81387
- 15 Grieg 1929
- 16 Nicolaysen 1876, s. 230
- 17 Askeladden 81387
- 18 Grensegjerde mellom gårdene 78/1 og 82/20
- 19 AAM.C.30506 a–m
- 20 Skjelvik 1965, s. 257
- 21 Askeladden ID 81387
- 22 Askeladden ID 81387
- 23 AAM.C.30505 a
- 24 Skjelvik 1965, s. 255
- 25 Aannestad 2015, s. 320
- 26 Aannestad 2015, s. 86
- 27 Mikkelsen 2019, s. 150
- 28 Aannestad 2015, s. 91, 241
- 29 Aannestad 2015, s. 91–92
- 30 Aannestad 2015, s. 92
- 31 Aannestad 2015, s. 129
- 32 Historiske notiser ved Morten S. Dedekam, s. 44
- 33 AAM.C.30505 b. Type JP fig. 188
- 34 Petersen 1928, s. 154; Skjelvik 1965, s. 255–256
- 35 AAM.C.30505 c. Type JP fig. 186
- 36 Petersen 1928, s. 154
- 37 Petersen 1928, s. 159
- 38 Petersen 1928, s. 150
- 39 Delvaux 2017
- 40 AAM.C.30505 d
- 41 Skjelvik 1965, s. 256; Callmer 1977, gruppe G050
- 42 Sode 2010, s.24
- 43 Delvaux e-post av 7februar 2019
- 44 Ibid.
- 45 Ibid.
- 46 Ibid.
- 47 Ibid.
- 48 Ibid.
- 49 Ibid.
- 50 Ibid.
- 51 B6657; Ibid.
- 52 Ibid.
- 53 Callmer 1977, B050
- 54 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 55 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 56 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 57 Callmer har ingen gruppe hvor denne perlen faller helt innenfor. Delvaux har foreslått å sammenligne perlen med B082 og B555, og sistnevnte dateres i hovedsak til perioden mellom ca. 845–960 e.Kr.
- 58 Denne er heller ikke helt enkel å plassere, men Delvaux har foreslått type A260 selv om han også mener den kan sammenlignes med A341.
- 59 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 60 Delvaux har foreslått at den kan sammenlignes med Callmers type A171
- 61 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 62 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 63 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 64 Delvaux har foreslått at den kan knyttes til Callmers type E060
- 65 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 66 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 67 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 68 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 69 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 70 Jansson 1985, s. 12
- 71 Eldorhagen 2001
- 72 Eldorhagen 2001
- 73 R641: C1970 (to eksemplarer fra Svennevig). JP51c: C6524 (et eksemplar fra Bringsvær). JP51e: C29874 (to eksemplarer fra Trålum). Det har ikke latt seg gjøre å skaffe oversikt over ikke-katalogiserte gjenstander innen fristen for denne artikkelen.
- 74 Trøim 1999, s. 30
- 75 Nicolaysen 1876, 1877 og 1878; Skjelvik 1989
- 76 Nicolaysen 1878, s. 260
- 77 Winther 1881
- 78 Aannestad 2015
- 79 Petersen 1928, s. 157
- 80 Ibid.
- 81 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 82 Aannestad 2015; Larsen 1978; Mikkelsen 2019; Skjelvik 1965, Warmers 1985
- 83 Aannestad 2015
- 84 Mikkelsen 2019, s. 112; 251
- 85 Delvaux e-post av 9. februar 2019
- 86 Baug et al. 2018
- 87 Aannestad 2015, s. 250–251
- 88 Aannestad 2015, s. 251; Sigurdsson 2008, s. 23–24
- 89 Larsen 1978, s. 113
- 90 Baug et al. 2018
- 91 Baug et al. 2018; Wamers 1985, s. 102; C1970 c
- 92 Aannestad 2015, s. 250
- 93 Aannestad 2015, s. 252
- 94 Aannestad 2015, s. 102; 251
- 95 Aannestad 2015, s. 238
- 96 Ibid.
- 97 Ibid.
- 98 Mikkelsen 2019
- 99 Mikkelsen 2019, s. 167
- 100 Mikkelsen 2019, s. 166
- 101 Mikkelsen 2019, s. 167
- 102 Mikkelsen 2019, s. 150; 176
- 103 Mikkelsen 2019, s. 150
- 104 Mikkelsen 2019, s. 167
- 105 Mikkelsen 2019, s. 150; C1970 c
- 106 Aannestad 2015, s. 307; Mikkelsen 2019
- 107 Ibid.
- 108 Unimus C1970–72
- 109 Ibid.
- 110 Sindbæk 2014, s. 176
- 111 Sindbæk 2014, s.176
- 112 Sindbæk 2014, s. 177
- 113 Gjessing 1923, s. 44–45
- 114 Gjessing 1923, s. 55
- 115 Gjessing 1923, s. 37–38
- 116 Ibid.
- 117 Skjølsvold 1961, s. 103
- 118 Skjølsvold 1961, s. 120
- 119 Skjølsvold 1961, s. 120
- 120 Ibid.
- 121 Rygh 1877, s. 71; C 7738–39, i Unimus-katalogen er dette funnet nå skrevet inn som gravfunn
- 122 Skjølsvold 1961, s. 120
- 123 Ibid.
- 124 Larsen 1978, s. 32–40, 129
- 125 Larsen 1978, s. 40
- 126 Larsen 1978, s. 106
- 127 Larsen 1978, s. 107
- 128 Larsen 1978, s. 32
- 129 Rolfsen 1981
- 130 Rolfsen 1981, s. 124
- 131 Larsen 1978, s. 118; Larsen 1986, s.118–120
- 132 Ibid.
- 133 Larsen 1986, s.111
- 134 Ibid.
- 135 Larsen 1978, s. 124
- 136 Larsen 1978, s. 126
- 137 Stylegar 2009

138 Stylegar 2009, s. 81
 139 Stylegar 2009, s. 88; Larsen 1986
 140 Ibid.
 141 Schou 2007 og 2015
 142 Schou 2007; 2015, s. 217
 143 Risbøl 1994, s. 122
 144 Schou 2015, s. 205
 145 Ibid.
 146 Ibid.
 147 Schou 2015
 148 Pedersen 2014; Risbøl 1994, s. 137;
 Skjølsvold 1961, s. 120–121
 149 Riksvei 1 har vært brukt om ulike veier

og strekninger. Her brukes den som
 uformell referanse til skipsleia langs
 kysten av Vest- og Nord-Norge.
 150 Baug, Skre, Heldal og Jansen 2018
 151 Baug et al. 2018
 152 Sindbæk 2007
 153 Ibid.
 154 Baug, Skre, Heldal og Jansen 2018
 155 Ibid.
 156 Baug et al. 2018
 157 Ibid.
 158 Baug et al. 2018; Delvaux 2017
 159 Ottars beretning

160 Ibid.
 161 Blindheim 1995, s. 34
 162 Ibid.
 163 Nymoen 2021, s. 2
 164 Nymoen 2021, s. 1–2
 165 Nymoen 2013
 166 Skre 2007; Sindbæk 2007
 167 Bill og Rødsrud 2017
 168 Sindbæk 2014, s. 176
 169 Elen Svendsd – Ministerialbok for
 Hommedal prestegjeld, Landvik
 sokn 1741–1848 (0924Q)
 170 Ødegaard 2015, s. 357

Utrykte kilder

Aust-Agder museum og arkiv. Dedekam,
 Morten Smith. Historiske notiser ved
 Morten S. Dedekam. Avskrift fra A.A. 150.

Matrikkelen 1886 – Fortegnelse over
 matrikulerende Eiendomme og deres Skyld
 i: affattet i henhold til Kgl. Resolution af
 29de Mai og 6te December 1886

Statsarkivet i Kristiansand. Hommedal
 sokneprestkontor. Elen Svendsd
 – Ministerialbok for Hommedal
 prestegjeld, Landvik sokn 1741–1848
 (0924Q)

E-post fra Matthew C. Delvaux til Marianne
 Eldorhagen av 7. februar 2019.

<https://askeladden.ra.no>

<https://www.unimus.no>

Trykte kilder og litteratur

Baug, Irene, Skre, Dagfinn, Heldal, Tom og
 Øystein J. Jansen. (2018). The Beginning
 of the Viking Age in the West. *Journal of Maritime Archaeology*. <https://doi.org/10.1007/s11567-018-9221-3>.

Bill, Jan og Christian Løchsen Rødsrud.
 (2017). Heimdalsjordet: trade, production
 and communication. I Zanette T. Glørstad
 og Kjetil Loftsgarden (red.), *Viking-Age Transformations. Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia*, s. 212–131.

Blindheim, Charlotte. (1982). Slemmedal-
 skatten. En liten orientering om et stort
 funn. *Viking XLV*, s. 5 – 31. Oslo

Blindheim, Charlotte. (1995). Ottar:
 handelsmann og oppdagelsesreisende.
Ottar, vol. 5 nr. 208, s. 31–38.

Callmer, Johan. (1977). *Trade Beads and Bead Trade in Scandinavia ca. 800–1000 A.D.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4". Nr. 11. Rudolf Habelt Verlag, Bonn.

Delvaux, Matthew C. (2017). Patterns of
 Scandinavian Bead use between the Iron
 Age and the Viking Age, ca. 600–1000
 C.E. *Beads: Journal of the Society of Bead Researchers* 29, s. 3 – 30.

Eldorhagen, Marianne. (2001). *Ovale spenner – stil og symbolisme i sosial sammenheng*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Tromsø.

Gjessing, Helge. (1923). Aust-Agder i
 forhistorisk tid. I *Arendal fra fortid til nutid*,
 s. 1–56. Kristiania.

Grieg, Sigurd. (1929). *Registrering av 16.juli 1929. Molland (gnr.12), Landvik s., Hommedal pgd.* Top.ark. Kulturhistorisk museum, Oslo.

Jansson, Ingmar. (1985). *Ovala spännbucklor. En studie av vikingtida standardsmycken med utgångspunkt från Björö-fynden*. Aun 7. Doktorgradsavhandling i arkeologi, Uppsala Universitetet.

Larsen, Jan Henning. (1978). *Utskyldsriket. Arkeologisk drøfting av en historisk hypotese*. Avhandling til magistergraden, Universitetet i Oslo.

Larsen, Jan Henning. (1986). En mulig
 handelsplass i Grimstadområdet i
 vikingtiden. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1984/1985*, s. 111–120.

Mikkelsen, Egil. (2019). *Looting or Missioning. Insular and continental sacred objects in Viking Age contexts in Norway*. Oxbow books.

Nicolaysen, Nicolay. (1876). Antikvariske
 notiser. *Aarsberetning for Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring*, s. 216–248. Kristiania.

Nicolaysen, Nicolay. (1876). Udgravninger
 i Fjære 1875. *Aarsberetning for Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring*. Kristiania.

Nicolaysen, Nicolay. (1877). Udgravninger
 i Fjære 1876. *Aarsberetning for Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring*. Kristiania.

Nicolaysen, Nicolay. (1878). Udgravninger
 i Fjære 1877. *Aarsberetning for Foreningen til Norske Fortidsmindesmerkers bevaring*. Kristiania.

Nymoen, Pål. (2013). Til bunns for tusen
 år siden! *Vikingskipet i Lillesand. En artikkelsamling rundt det sensasjonelle funnet fra år 1030 på havbunnen i Ulvøysund*, s. 14–22. Lillesand by- og sjøfartsmuseum.

Nymoen, Pål. (2021). Melding om
 forskningsgravning Arkeologisk gransking
 av forlissted ved Ulvøysund i Agder – NMM
 09260082, askeladden id. 143394. Norsk
 Maritimt museum.

Ottars beretning. Oversettelse ved Arthur
 O. Sandved. *Ottar*, Vol. 5, 1995. Nr. 208, s.
 3–4.

- Pedersen, Anne. (2014). Skagerrak and Kattegat in the Viking Age – Borders and Connecting Links. I Hans Christian Gulløv (red.), *Northern Worlds – landscapes, interactions and dynamics. Research at the National Museum of Denmark. Proceedings of the Northern Worlds Conference Copenhagen 28–30 November 2012*. Publications from the National Museum Studies in Archaeology & History Vol. 22, s. 307–317.
- Pedersen, Unn. (2000). *Vektlodd – sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? Vektloddenes funksjoner i vikingtid. En analyse av vektloddmaterialet fra Kaupang og sørøst-Norge*. Hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Det historisk-filosofiske fakultetet. Universitetet i Oslo.
- Petersen, Jan. (1928). *Vikingetidens smykker*. Stavanger museum, Stavanger.
- Risbøl, Ole. (1994). Sosialøkonomiske aspekter ved vikingtidens klæberstenshandel i Sydskandinaviens. *LAG 5*, s. 115–161. Aarhus.
- Rolfsen, Perry. (1981). Den siste hedning på Agder. *Viking XLIV*, s. 112–128.
- Rygh, Oluf. (1877). Fortegnelse over de til universitetets samling af nordiske oldsager i 1876 indkomne gjenstande ældre end reformationen. Foreningen til norske fortidsmindesterkers bevaring. *Aarsberetning for 1876*, s. 60–83.
- Rygh, Oluf. (1905). *Norske Gaardsnavne. Gaardsnavne i Nedenes Amt*. Kristiania.
- Schou, Torbjørn Preus. (2007). *Handel, produksjon og kommunikasjon – en undersøkelse av klebersteinsvirksomheten i Aust-Agders vikingtid med fokus på Fjære og Landvik*. Masteroppgave i arkeologi. Arkeologisk institutt. Universitetet i Bergen.
- Schou, Torbjørn Preus. (2015). The soapstone vessel production and trade of Agder and its actors. I Gitte Hansen, Steven P. Ashby and Irene Baug (red.), *Everyday Products in the Middle Ages. Crafts, Consumption and the Individual in Northern Europe c. AD 800 – 1600*, s. 204–228. Oxbow Books, Oxford and Haverstown.
- Sigurdsson, Jon Vidar. (2008). *Det norrøne samfunnet. Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Pax forlag A/S, Oslo.
- Sindbæk, Søren M. (2007). Networks and nodal points: the emergence of towns in early Viking Age Scandinavia. *Antiquity* 8, s. 119–132. Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/S0003598X00094886>
- Sindbæk, Søren M. (2014). Crossbreeding Beasts: Christian and Non-Christian Imagery in Oval Brooches. I Ildar Garipzanov (red.) with the assistance of Rosalind Bontè, *Conversion and Identity in the Viking Age*, s.167–193. Brepols Publishers.
- Skjelsvik, Elisabeth. (1965). Katalog over Aust-Agder-Museets – tidligere Arendals Museum – samling av oldsaker. C. 30250–30573. *Årbok Universitetets Oldsaksamling*, 1962, 178–282.
- Skjelsvik, Elisabeth. (1989). *Fornminner i Aust-Agder. Rapport om en topografisk-arkeologisk registrering for det økonomiske kartverket. Grimstad gnr. 1–70, 200*. Universitetets Oldsaksamling.
- Skjølsvold, Arne. (1961). *Klebersteinsindustrien i vikingtiden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Skre, Dagfinn. (2007). Towns and markets, kings and central places in south-western Scandinavia c. AD 800–950. I Dagfinn Skre (red.), *Kaupang in Skiringssal*. Kaupang Excavation Project. Publication Series, vol. 1. Norske Oldfunn, vol. 22, s. 445–469. Aarhus University Press, Århus.
- Skaare, Kolbjørn. (1982). Myntene i Slemmedal-skatten. *Viking XLV*, 32–43. Oslo.
- Sode, Torben. (2010). Mosaikkperler med sjakkbrettmønster. *Frå haug ok heidni*, nr. 3, s. 22–25.
- Solberg, Bergljot. (2000). *Jernalderen i Norge*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Stylegar, Frans-Arne. (2009). Kaupangs omland og urbaniseringstendenser i norsk vikingtid. I Jan Brendalsmo, Finn-Einar Eliassen & Terje Gransum (red.), *Den urbane underskog. Strandsteder, utveklingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og nyere tid*, s. 67–92. Novus forlag, Oslo.
- Trøim, Isa. (1999). *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905 – 1978*. Varia 49, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Wamers, Egon. (1985). *Insularer Metallschmuck in wikingerzeitlichen Gräbern Nordeuropas*. Untersuchungen zur skandinavischen Westexpansion. Karl Wachholtz Verlag Neumünster.
- Winther, Th. (1881). Undersøgelser i Nedenes Amt i 1880. *Foreningen til norske fortidsmindesterkers bevaring. Aarsberetning for 1880*, s. 88–112. Kristiania.
- Ødegaard, Marie. (2015). *Tingsted og territorium. Organisering av rettslandskapet i Viken i eldre jernalder og middelalder*. Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.). Universitetet i Bergen.
- Aannestad, Hanne L. (2015). *Transformasjoner. Omforming og bruk av importerte gjenstander i vikingtiden*. Dr.gradsavhandling. IAKH, Universitetet i Oslo.